

ДОПРИНОС ИЗУЧАВАЊУ НАЧИНА КАО СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ

Ismail Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo 2007, 213 str.

У монографији¹ *Синтакса и семантика начина*, сарајевски лингвиста Исмаил Палић бави се *начином* као општом семантичком категоријом с којом су на синтаксичком плану повезане одговарајуће језичке јединице. Аутор настоји да одреди и спецификује место категорије начина у систему семантичких категорија, као и да размотри систем синтаксичких јединица којима се изражава начинско значење. Ово изучавање начина као синтаксичко-семантичке категорије не зауставља се на опису начинских јединица и објашњавању процеса којима се конституише начинско значење, него продубљује теорију промишљајући семантички и синтаксички аспект категорије начина.

Циљ ове књиге је теоријско уопштавање, а корпус сачињавају примери из публиковане сербокроатистичке (и/или боснистичке)² литературе. Осим што аутору пружа увид у досадашња сазнања до којих се дошло у изучавању категорије начина, литература представља истовремено и изворе из којих се узимају примери за анализу.

Исмаил Палић инсистира на успостављању и доследном примењивању одговарајућих критеријума синтаксичке анализе, посебно указујући на недостатност досадашњих анализа, које су понекад доводиле до непотпуних или неисправних решења. Он сматра да „задовољавајућа синтаксичка анализа начинским (али и осталим) јединицама мора приступити као функционално-семантичким, а не само функционалним“ (стр. 39). Таква би анализа, по ауторовом мишљењу, омогућила да се разреше многа питања из „области тзв. семантичке синтаксе“, али и из „области тзв. чисте синтаксе, ‘неоптерећене’ семантиком“ (стр. 39).

Књига почиње неком врстом уводног поглавља под насловом *Терминолошко одређење начина* (стр. 9–12). Главни део књиге представљају два

¹ Монографија представља магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Сарајеву 2002. године.

² О терминима *боснистика* и *босански језик*, као и о њиховом односу према терминима *србистика* и *српски језик* односно *кroatистика* и *хрватски језик* – Исмаил Палић каже: „Термини *боснистика*, *кroatистика* и *србистика* овдје се користе у свом ужем значењу, тј. да се њима означи научна област у којој је предмет проучавања босански, хрватски и српски језик. Како је по моме дубоком увјерењу ријеч о једном језику с више различитих имена (*босански*, *хрватски*, *српски*, па и *црногорски*), језику чији стандардни видови ни на који начин битније не утјечу на његову граматичко-синтаксичку структуру...“ (стр. 9).

обимна поглавља, од којих је прво посвећено семантичком, а друго синтаксичком аспекту категорије начина. Прво је поглавље *Начин као семантичка категорија* (стр. 13–34), у коме су посебно издвојена потпоглавља: *Развој семантичке категорије начина* (стр. 22–26) и *Везе категорије начина с другим семантичким категоријама* (стр. 27–34), и то везе – начина и квантитета (стр. 27–28), начина и места (стр. 28–30), начина и времена (стр. 30), начина и средства (стр. 30–31), начина и друштва (стр. 31–32), начина и поређења (стр. 33–34). Друго је поглавље *Начинске синтаксичке јединице* (стр. 35–168), с издвојеним потпоглављима: *Синтаксички сџајус јединица с начинским значењем* (стр. 36–39), *Начински прилози* (стр. 40–57), код којих се посебно разматрају – начински заменички прилози (стр. 49–53) и начински прилошки изрази (стр. 53–57); *Падежни и приједложно-падежни изрази* (стр. 57–59); *Падежни изрази* (стр. 59–84), у оквиру којих су обрађени – генитивни падежни изрази (стр. 59–67), инструментални падежни изрази (стр. 67–79), акузативни падежни изрази (стр. 80–82), дативни падежни изрази (стр. 82–84); *Приједложно-падежни изрази* (стр. 85–130), у оквиру којих су обрађени – генитивни предлошко-падежни изрази (стр. 89–99), дативни предлошко-падежни изрази (стр. 99–103), акузативни предлошко-падежни изрази (стр. 104–116), инструментални предлошко-падежни изрази (стр. 116–123), локативни предлошко-падежни изрази (стр. 123–130); *Глаголски прилози* (стр. 130–138); *Предикашки ајозијив* (стр. 138–142); *Начинске зависне клаузе* (стр. 143–168).

Осим овог основног дела, књига садржи и следећа поглавља: *Сажетак* (стр. 169–178); *Summary* (стр. 179–188); *Рејисџар имена* (стр. 189–192); *Рејисџар појмова* (стр. 193–204); *Извори и литератџура* (стр. 205–211).

У уводном поглављу критички се разматрају дефиниције и употреба термина *начин* у лингвистичким енциклопедијским лексиконима и граматицама. Износи се закључак да се термин *начин* у досадашњој литератури „поглавито употребљава у значењу опћените семантичке категорије којој на синтаксичком плану одговарају посебне јединице које се на разини просте реченице обично називају прилошким (адвербијалним) одредбама, а на разини сложене реченице прилошким (адвербијалним) клаузама“ (стр. 12).

У другом поглављу, посвећеном семантичком аспекту категорије начина, аутор указује да се начином као семантичком категоријом општелингвистичка литература није детаљније бавила. Граматичка литература углавном доноси таутолошке дефиниције („начинским јединицама се обележава начин“), при чему се начином често обухватају и друге категорије као што су средство, квантитет, интензитет, пропратна околност и др. У ширијој литератури начин се нешто прецизније одређује – као „стални пратилачки моменат глаголске радње“ или као „околност инхерентна глаголској радњи“. Најпотпунијим одређењем начина аутор сматра оно које је дао Предраг Пипер: „Начин се може најкраће дефинисати као локализација акције у извесном облику њене реализације који је одређен неком карактеристичном особином која се издваја као најрелевантнија у датом тренутку“ (стр. 16).

Свођење категорије начина на категорију квалитета прихватљиво је, али је непрецизно и зато у обзир треба узети објекте начинске квалификације. У

вези с тим, аутор истиче да начинска детерминација обухвата не само глаголске радње него и различите особине и различите околности. Доказ којим се, по ауторовом мишљењу, потврђује исправност оваквог мишљења јесте постојање конструкција у којима се детерминативне речи уз придеве и прилоге морају протумачити као начинске одредбе. Код детерминације особина или околности по начину, начин се схвата као нарочит облик у коме долази до изражаја означено својство или околност. У складу с наведеним, аутор даје своју дефиницију начина као семантичке категорије: „Начин се, дакле, може дефинирати као квалифицирање по некој релевантној особини облика остварене глаголске радње или облика у којем долази до изражаја нека особина или околност“ (стр. 21–22).

У истом поглављу разматра се развој семантичке категорије начина и утврђују процеси развоја начинског значења од неначинских значења. Категорија значења, како истиче аутор, може се најпре довести у везу с категоријом места, а онда и с категоријом времена. Наиме, категорија начина спада у сложене категорије и може се, полазећи од теорије локализма, посматрати као изведена из месног значења као елементарног. У складу с тим, начин се може протумачити као метафора пута којом се остварује нека акција или долази до изражаја неко стање, својство, околност. То значи да се месно перлативно значење обележено процесуалношћу лако трансформише у начинско. Међутим, како наглашава аутор, ово је само један од модела (иако веома заступљен и можда најтипичнији), али не и општи принцип развоја категорије начина (стр. 23).

Као општи принцип конституисања категорије начина аутор узима супротстављање, утврђујући правило: када се једна јединица која по неком специфичном значењском односу (по месту, времену, квантитету, средству) детерминише глаголску радњу поставља у однос изразите граматичке или лексичке супротности према другој конкурентној јединици у систему, она све више губи своје примарно и поприма начинско значење. Прозирност њеног начинског значења директно је пропорционална степену њене супротстављености конкурентној јединици. Успостављено бинарним супротстављањем, начинско значење се може даље усложњавати увођењем нових јединица које у односу на постојеће имају диференцијалну улогу (стр. 25).

Преостали део овог поглавља бави се анализом веза које се успостављају између начина и других категорија као што су квантитет, место, време, средство, друштво, поређење. Полази се од става да се супротстављање као општији логичко-семантички однос реализује у оквиру најразличитијих значењских односа, што значи да у процесу конституисања категорије начина могу учествовати све друге категорије. Дакле, принцип бинарног супротстављања јесте исходиште померања неначинског (примарног) значења према начинском.

Тако се успостављају следеће опозиције: (1) појачани квантитет : нормални квантитет; (2) место А : место Б; уобичајено место : неуобичајено место; (3) присуство неке друге радње : одсуство неке друге радње; радња која траје изузетно дуго : радња која траје изузетно кратко; радња се одвија у

континуитету : радња се врши с прекидима; (4) средство А : средство Б; уобичајено средство : неуобичајено средство; коришћење средством : некоришћење средством; (5) радњу врши више вршилаца заједно : радњу врши један вршилац самостално; с радњом се повезује нека пратећа околност : с радњом се не повезује никаква пратећа околност; радњу прати околност А : радњу прати околност Б.

Врстом супротстављања може се сматрати и бинарна релација која је у суштини поређења. Ако се при поређењу глаголских радњи по једнакости та релација успостави по начину – може се говорити о поређењу као о „начину изрицања начина“, што показује да поређење има велики утицај на конститусање синтаксичко-семантичке категорије начина (стр. 34).

У трећем поглављу, посвећеном синтаксичком аспекту категорије начина, разматра се систем начинских синтаксичких јединица. Како указује аутор, наши граматичари су, додајући функционалном критеријуму и семантички, у оквиру адвербијалних синтаксичких категорија издвојили начинску, а затим су ту семантичку поткатоорију даље разрађивали унутар различитих лексичко-граматичких категорија какве су: врсте речи, падежи, синтагма, реченица. Тим посредним путем дошло се до синтаксичких јединица у чијој структури доминирају начинске компоненте: (1) прилози и прилошки изрази, (2) падежи и предлошко-падежни изрази, (3) глаголски прилози, (4) предикатски апозитив и (5) зависне клаузе (стр. 35).

Аутор посебну пажњу посвећује синтаксичком статусу јединица с начинским значењем, тј. њиховој синтаксичкој позицији у реченици. Полазећи од става да је с аспекта граматичко-синтаксичке структуре реченице начинско значење увек факултативно, наши граматичари су начинским јединицама приписали адвербијалну синтаксичку позицију у реченици. Међутим, наглашава аутор, начинска (као ни било која друга) семантика не стоји ни у каквој врсти зависности према било којој реченичној позицији, па ни према адвербијалној. Зато се у закључку може рећи да јединице с начинским значењем могу стајати у свим реченичним позицијама, тј. могу вршити сваку од реченичних функција (стр. 39).

Аутор се, затим, бави структурно-семантичком анализом свих типова начинских синтаксичких јединица. Овај део монографије је најобимнији, а садржи – у извесном смислу – проверу и примену поставки које је аутор у претходним разматрањима изнео. Из овог опсежног разматрања издвајамо само основне назнаке.

Начински прилози. – У систему начинских јединица прилози заузимају централно место. При њиховој идентификацији треба узети у обзир контекст како би се избегло да прилог буде одређен као једнозначно начински и како би се уочиле начинске компоненте код примарно неначинских прилога. Нпр. месни прилози *испрека*, *изблиза*, *издалека* итд. могу обележавати начин (*гледао нас је испрека*, *ујознао сам је изблиза*, *испийишвао сам ја издалека*), а неки прилози који се убрајају у начинске не морају бити обавезно реализовани као начински (прилози *зачуђујуће*, *задивљујуће*, *невероватно* итд. кад стоје уз придеве и друге прилоге означавају квантитет).

Начински заменички прилози. – Специфичне особине ових јединица јесу: супститутивност, деиктичност и категоријалност значења. Пошто се њима обележава начин на разини општег појма, њихово значење се спецификује у контексту успостављањем везе с кореферентним јединицама. У начинске заменичке прилоге сврстани су: *овако, иако, онако, некако, свакако, свакојачко, којекако, никако, како, нашики, својски*.

Начински прилошки изрази. – Структурно су скоро унифицирани, а образују се по моделима: *на Х начин* и *Х начином*, где је Х било који детерминатор. Изрази настали по овим моделима начелно се могу замењивати (*уверавао ме је у то на сваки начин* > *уверавао ме је у то сваким начином*), али та могућност често не постоји (*окончали су то на усејшан начин* > **окончали су то усејшним начином*).

Падежни изрази с начинским значењем. – Могу настати морфолошким, синтаксичким и семантичким попреложењем (трећи образац је најчешћи), а јављају се у облику беспредложног генитива с обавезним детерминатором (*зайворених очију, мирне душе*), беспредложног акузатива с обавезним детерминатором (*сањати ружне снове, љоворији љохвалне речи*) и беспредложног инструментала без обавезног детерминатора (*љоворио је шайајом*) и с обавезним детерминатором (*љоворио је шихим љасом*).

Предлошко-падежни изрази с начинским значењем. – Семантички су најразноврсније начинске јединице, а карактеристика им је изразита склоност фразеологизацији. Начинско значење ових израза често је усложњено другим семантичким компонентама, контекстно је условљено, а може бити обележено различитим предлозима уз падеже: генитив (*волеји од срца, љевати из свеї љаса, радији без љлана*), датив (*љосіујији љрема дољовору*), акузатив (*љоворији кроз љлач, исіричати у деїаље, узети на кредији*), инструментал (*радији с најором, држати љод кључем*) и локатив (*вода шече у млазу, ходати на љрсіима, држати се љо сірани*).

Глаголски прилози с начинским значењем. – Разликује се неколико типова ових јединица (*љриближји се љузећи, љоворији љлачући, љровести љри месеца радећи на љројекіу, обоајији се љљачкајући*). Њихова је одлика да семантички нису изразито прозирни (услед чега се њихова начинска семантика мора потврђивати парафразом).

Предикатски апозитив. – Начинско значење предикатског апозитива увек је посредовано релевантним својством које се привремено приписује субјекту (или објекту) и које условљава да он ту радњу врши другачије него што би је вршио да тог својства нема (*лежи нељомичан, виче љрестірашен*).

Начинске клаузе. – Начинске клаузе су посебан структурно-семантички тип зависних клауза, могу бити корелацијског и некорелацијског типа, а уводе се везницима: *на начин да, иако да, иако шіо, на љај/љакав начин да, на љај/љакав начин шіо, шіме да, љіме шіо*. Посебна скупина начинских клауза су поредбеноначинске клаузе (изражавају начин поређењем по једнакости), које се уводе везницима: *као да, као шіо, као кад, како*.

Да закључимо. – Монографија *Синіакса и семаніика начина* Исмаила Палића поставља и разрешава проблем начина као семантичко-синтаксичке

категорије. Изучавајући ову сложену језичку категорију систематично, свеобухватно и методолошки утемељено, аутор се бави различитим питањима од којих се многа први пут у овој књизи детаљније разматрају. При том, аутор долази до вредних резултата настојећи да се доследно придржава критеријалних анализа са јасно постављеним адекватним критеријумима. Дакле, ова монографија пружа значајна сазнања која могу послужити у новим синтаксичким и семантичким истраживањима, али и као полазна теоријска основа за истраживања у другим областима науке о језику, пре свега у стилистици.

Милка Николић